

Lollok, Marek

Anticipace

In: Lollok, Marek. *Kritika v pohybu : literární kritika a metakritika 90. let 20. století*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 42-52

ISBN 978-80-210-9416-1; ISBN 978-80-210-9417-8 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141946>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Obnovení chaosu, obnovení řádu: literatura ve svobodných podmínkách

Jak již bylo zmíněno, jedním z hlavních a průběžně se navracejících témat polistopadových diskuzí se stal vztah mezi literaturou a reálným světem, popřípadě společností, v níž vzniká. Byl aktuální jak z hlediska tvůrců hledajících nová témata pro svou tvorbu, tak z hlediska kritiků vymezujících kritéria pro hodnocení děl. Po prvních komplexnějších příspěvcích Pavla Janouška a Aleše Hamana (představených v předchozí kapitole) i příležitostných vyjádřeních *ad hoc* se k soustředěnému zkoumání tohoto tradičně zvažovaného vztahu vracejí zejména Jiří Kratochvil a Milan Jungmann na konci roku 1992.

Jiří Kratochvil se příčinami, rozsahem i předpokládanými následky údajné zásadní změny ve vývoji české literatury zabývá v často připomínané esejí *Obnovení chaosu v české literatuře*.⁷⁶ Ve spíše programovém než striktně deskriptivním textu tvrdí, že česká literatura ještě nikdy „nebyla tak svobodná, jako je dnes“, na druhou stranu jí už údajně definitivně zůstává postavení na okraji společenského zájmu, doslova „v autistické a solipsistické izolaci“. Tento stav, který je přirovnáván k „chaosu“ (ovšem ve smyslu „prostoru, v němž se něco nového začíná“), vidí Kratochvil nikoli jako přímý následek společenské změny v roce 1989, ale jako výsledek dlouhodobějšího procesu započatého už v předchozím dvacetiletí.

Nová generace totiž podle Kratochvila směřuje k vytváření poetiky „individuálních literárních mýtů“, které nahrazují „kolektivní mýty“, jež ve všech předchozích, doslova „obrozeneckých“ obdobích dominovaly. Všimněme si přitom, že

76 KRATOCHVIL, J. *Obnovení chaosu v české literatuře*. *Literární noviny*. 1992, roč. 3, č. 47, s. 5.

Kratochvil v této stati zřetelně – a vzhledem k revoluční změně v listopadu 1989 jaksí překvapivě – navazuje na svou starší esej *Literatura teď* z roku 1985.⁷⁷

Třebaže stať *Literatura teď* vznikla za naprosto jiných historických okolností, už v ní Kratochvil rozsáhle uvažuje o společenském statusu české literatury a jejích funkcích, přičemž vychází z premisy, že ta se „už tradičně definuje svým vztahem ke skutečnosti“. Na základě lakonického, poněkud účelového výkladu literárních dějin dospívá k hlavním otázkám své úvahy, a sice zda jsou spisovatelé opravdu „svědomím národa“, literatura jeho „paměť“, či zda literatura dokonce nějak „vytváří skutečnost“. Je přitom přesvědčen, že doposud čeští spisovatelé příliš vycházeli vstříc „národnímu očekávání“ a že se nechali „zinstytucionalizovat“. V polovině 80. let se podle něj literatura ocitla v situaci, kdy většina národa už od ní „nic nečeká a odvykla si brát ji vážně a odvykla brát ji vůbec na vědomí“. Stalo se tak především proto, že oficiální literatura byla prezentována

„jako nástroj jakési politickoosvětové práce, jehož drobné kvalitativní diference [...] čtenáři hrubě nevnímají, a tak jsou adresovány už jen spisovatelským kolegům a literárním odborníkům v té [...] hře na literaturu, literární kritiku, a dokonce [...] ve hře na jakési cyklické krize“.

Podle Kratochvila na tom nic nemění ani existence literatury samizdatové či ineditní. Oslabená důvěra v literaturu a literární komunikaci má pak za následek, že literatura zůstává „už jen sama sebou, v autistické a solipsistické izolaci“. Už zde tedy Kratochvil volí formulace, které pro charakteristiku současného stavu použije ve slavné stati z roku 1992.

Tuto v české literatuře nezvyklou situaci Kratochvil vítá, protože, jak tvrdí, teprve, „když člověk nepíše ani pro honorář, ani pro slávu, když nepíše pro své dychtivé čtenáře a když nepíše pro nic z toho, pro co se obvykle píše, a když přesto píše, nezbude mu nakonec než dobrat se toho pravého důvodu“. V obou esejích (i dalších tomuto tématu věnovaných článcích, např. *Česká literatura a politika*⁷⁸ či *Šedesátá léta dnes*⁷⁹) Kratochvil očekává období „konečně autonomizované“ české literatury coby literatury, která se zbavuje svých sekundárních funkcí, patosu, přestává „nést osud národa“ a konečně přestává být paměť a svědomím; na rozdíl od jiných autorů však v tomto ohledu paradoxně vidí spíše kontinuitu s předchozím – tj. normalizačním – obdobím, nikoli radikální zlom zapříčiněný revoluční změnou v listopadu 1989.

*

77 KRATOCHVIL, J. *Literatura teď*: V Moravském Krumlově v říjnu 1985. *Tvorba*. 1990, č. 9–10, s. 16–17, 14–15.

78 KRATOCHVIL, J. *Česká literatura a politika*. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 27–28, s. 1.

79 KRATOCHVIL, J. *Šedesátá léta dnes*. *Literární noviny*. 1994, roč. 5, č. 34, s. 1–2.

Celkem pochopitelně vyvolal Kratochvilův text *Obnovení chaosu* v české literatuře po svém uveřejnění nemálo reakcí. S Kratochvilovým vyhraněným názorem, který však chápe nanejvýš jako „osobní autorské vyznání“, polemizuje Milan Jungmann.⁸⁰ S autorem – ale také s Pavlem Janouškem či Alešem Hamanem v citovaných textech – Jungmann souhlasí v tom, že se česká literatura nachází ve fázi přelomu a určitého zmatku, kdy „včerejší jistoty jsou vyvráceny, osvědčená měřítká ztrácejí na důvěryhodnosti a spolehlivosti“. Naopak ale odmítá názor, že by tolik akcentovaná závislost literatury na vnějších okolnostech byla v českých poměrech něčím výjimečným; na podporu svého tvrzení připomíná velké světové literatury, které jsou, třebaže mnohdy neprošly národním obrozením, „s naprostou samozřejmostí obrazem stavu vlastní společnosti“.

Kratochvilem oceňovaná artistnost podle Jungmanna sama o sobě „není vykupitelský prostředek“, neboť díla, která mají užší vztah k realitě, nemusí být a priori umělecky horší. Jungmann by na rozdíl od Kratochvilova pozitivního přijetí situace chaosu upřednostnil „mnohostylistický, vrstevnatý, polysémický řád, v němž každá poetika, každá tvůrčí tradice bude mít stejné šance soutěžit o přijetí čtenářů i o ocenění literární kritiky“.

Kromě Jungmanna s Kratochvilovým vyhraněným pojetím literatury definitivně oproštěné od jakýchkoli mimouměleckých funkcí zásadně nesouhlasí Věroslav Mertl,⁸¹ spisovatel a publicista křesťanské orientace. Koncept „literatury chaosu, tedy počátku“ odmítá s tím, že údajně není pravděpodobné, že by se písemnictví naráz vzdalo všech svých dosavadních kontextů a návazností. Mertl také poukazuje na to, že Kratochvil nerozlišuje mezi tvůrci tzv. šedé zóny, že automaticky předpokládá soulad mezi mravní integritou a uměleckým talentem, což, jak potvrzují mnohé příklady z literatury disentu i literatury oficiální, neodpovídá skutečnosti. Závěrem Mertl, podobně jako Jungmann, ještě jednou výslovně odmítá Kratochvilův koncept literatury „poobrozenecké“ s prohlášením, že „víc než v chaos, jakožto nabízený počátek literárního novocásí,“ věří v řád, protože „ten skutečné hodnoty ani nedevastuje, nepřehlíží ani nepopírá, ba navíc neustále sleduje jazýček na vahách spravedlnosti, té, která přece patří k základní výbavě a inspiraci spisovatelského povolání“.

*

80 JUNGSMANN, M. Kudy kam z chaosu. *Literární noviny*. 1993, roč. 4, č. 4, s. 7. Jungmannův text je sice replikou na Kratochvilovu esej, avšak už tu je možno považovat za svébytnou odpověď na předcházející Jungmannův článek *Obnovení pořádku* v české literatuře z října 1992; titul tohoto textu byl zase aluzí na rozsáhlou analýzu stavu „normalizace“ s názvem *Obnovení pořádku* od česko-slovenského esejisty Milana Šimečky. Jungmann zde v souvislosti s dvacetiletým výročím ustavujícího sjezdu Svazu českých spisovatelů, který měl za úkol skoncovat s „krizovým vývojem“ v literatuře a obnovit v ní pořádek, tj. vnutit jí jako hlavní funkci ideologickou služebnost a znemožnit jí autonomní vývoj, připomíná normalizační období v české literatuře a vyslovuje názor, že literatura se do fáze „normálního“ vývoje konečně dostává až nyní, tj. po revoluci (JUNGSMANN, M. *Obnovení pořádku* v české literatuře. *Literární noviny*. 1992, roč. 3, č. 40, s. 4).

81 MERTL, V. *Obnovení řádu* v české literatuře. *Literární noviny*. 1993, roč. 4, č. 1, s. 6–7.

S odstupem času se jeví, že literatura naprosto odpoutaná od svých „společenských závazků“, která vystřídá literaturu silněji kontextuálně zakotvenou (ve slovníku jejích odpůrců literaturu „služebnou“), plnicí tradičně množství tzv. mimouměleckých funkcí, je počátkem 90. let spíše silnou vizí než odpovídajícím a konsenzuálním popisem skutečného stavu. Svou podstatou pro to svědčí nejen množství výrazných, výše probíraných diskuzí, ale i jiné fenomény daného období, které existenci literatury v širších společensko-politicko-historických souvislostech pořád a takřka přirozeně braly v potaz (např. mystifikace autorů Tvaru ohledně fiktivního „velkého společenského románu“ *Sametová Anna* vybájeného autora Jarmila Křemena⁸² či silná rezonance hojně vydávaných deníkových a memoárových děl s významnou dokumentární hodnotou – viz kapitola Kritické reflexe, zejména oddíl věnovaný ohlasům díla Jana Zábrany). Jako subtéma tohoto uvažování se také znovu připomíná otázka posuzování literatury (umění) ve vztahu k reálné osobnosti autora: představa personální unie umělce a morálně příkladného, nebo aspoň svou mimouměleckou činností nezkompromitovaného jedince není rovněž v mnoha literárněkritických a metakritických projevech z tohoto období zcela opuštěna.

Čekání na Kritika

Po krátké cézuře se soustavnější – nejen časopisecká⁸³ – diskuze reflektující soudobou literární kritiku opět rozvíjí v roce 1993. Metakritické příspěvky se střetávají už v poněkud pozměněném kontextu. V uvedeném roce totiž publikují své vyhraněné, do značné míry názorově protichůdné texty dva z nejvýraznějších mladších autorů: básník Jaromír Filip Typlt a literární kritik Martin C. Putna. První se snaží prosadit progresivní, avantgardou či doslova „avantgardami“ inspirovaný přístup k literatuře, zatímco druhý je stoupencem spíše umírněnějšího a poučeného „klasicistního“ pojetí. Třebaže jejich vystoupení (především v manifestech Rozzhavená kra⁸⁴ a Skrz,⁸⁵ ale i v dalších textech⁸⁶) primárně nebyla věnována literární kritice samé, ale byla spíš stylisticky nápaditým a obrazným vyjádřením představ o litera-

82 Srov. *Sametová Anna* v zrcadle kritiky. (Vybrala a sestavila Anna Křemenová-Řepáková – pseud. Vladimír Macura a Pavel Janoušek). *Tvar*. 1991, roč. 2, č. 21, s. 14–15.

83 V roce 1993 Společnost F. X. Šaldy uspořádala sérii přednášek a debat s názvem O literární kritice, které byly věnované tradici i současnému stavu a směřování oboru. Svými přednáškami přetištěnými ve *Tvaru* č. 18/1993 přispěli Petr A. Bílek, Petr Bílek a Jan Lukeš.

84 TYPLT, J., F. Rozzhavená kra: Vratifest. *Iniciály*. 1993, roč. 4, č. 31, 32, s. 68–72, 66–71.

85 PUTNA, M., C. a BORKOVEC, P. Skrz. *Souvislosti*. 1993, roč. 4, č. 16, s. 119–120.

86 Např. TYPLT, J., F. Devadesátá léta mezi zátiším a bojištěm: Časové úvahy o tom, co se stalo závazným pro básníky a čím zavazuje poezie. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 16, s. 1, 4–5; PUTNA, M., C. My poslední Římané aneb Kdo dá Evropě ránu z milosti? *Literární noviny*. 1993, roč. 4, č. 17, s. 4 aj.

tuře (a zejména poezii) obecně, přímo či nepřímo podnítila vznik řady příspěvků, jejichž hlavním obsahem již konkrétní úvahy o literární reflexi jsou.⁸⁷

*

Jedním z úvodních metakritických příspěvků vstupujících do zmíněného kontextu a evokující soudobou atmosféru již svým názvem byla opět stať Pavla Janouška. V textu *Čekání na Kritika*,⁸⁸ jenž bilancuje období zhruba dvou uplynulých let, je stav, který autor dříve označil jako time-out české literatury, prohlášen za skončený, neboť již údajně ustupuje silná potřeba vyrovnávat se s minulostí. Na druhou stranu se ukazuje, že nalézt obecnější témata a rysy polistopadové české literatury není snadné. Třebaže se podle Janouška objevují spisovatelé, pro které je vše, „co je starší než týden, mrtvé, kteří chtějí začít jinak a hlavně nově“, údajně žádný z nich se zatím neprojevil rozhodujícím způsobem.

Za takových okolností pak nemá být překvapivé, že v české literatuře sílí volání po výrazné osobnosti, která by do chaosu vnesla řád. Janoušek registruje všeobecné očekávání takového kritika, kterého ironicky označuje jako „Kritika-Kouzelníka“ a popisuje jako „něco mezi dědem Vševědem a Šaldou, pojatým ovšem jako školní učební pomůcka pro důkaz objektivní existence literární geniality“. Má přitom za to, že potenciálně se objevivší osobnost bude muset být od tohoto ideálu odlišná, doslova

„z rodu obchodníků s deštěm: sebevědomý, bláznivý barbar, jenž vykáže dosavadní Hodnoty a Jistoty na smetišť. Ideál, který bude svým věrným se suverénním gestem Spasitele hlásat, bude patrně velmi jednostranný a subjektivní, leč rozbije stabilizovaný klid nás usedlých. Donutí ostatní k reakci, k tomu, aby řekli své ano, či ne. Vytvoří vnitřní polaritu tam, kde je dosud jen těkání“.

V reakci na dobovou diskuzi o generacích v české literatuře a snad i jako výraz znepokojení nad neutěšeným stavem literární reflexe Janoušek dodává, že činnost takového kritika bude mít smysl pouze tehdy, pokud nebude osamocen, tj. pokud bude součástí „Programu celé literární Generace“. Nemalá dávka ironie je v jeho slovech zjevná. I Janoušek v této souvislosti rozvíjí úvahu ohledně vymezení obsahu pojmu generace a navrhuje údajně příhodnější označení „parta“, neboť je toho názoru, že se česká literatura rozpadla na množství jednotlivých „part“, které jsou

87 Těmito texty se podrobněji zabýváme v kapitolách o postmoderní, resp. katolické kritice, do jejichž kontextu rovněž nevyhnutelně vstupují. Analýze tvorby obou autorů především v kontextu poezie se věnuje také Miroslav Balaščík (viz BALAŠČÍK, M. *Postgenerace: zátíží a bojiště poezie 90. let 20. století*. Brno: Host, 2010, zejm. s. 83–100).

88 JANOUŠEK, P. *Čekání na Kritika*. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 17, s. 1, 5.

charakteristické svou apatií, sebezahleděností a neochotou komunikovat s někým mimo svůj okruh.

*

Na Janouškovu výzvu jako první reaguje výrazně stylizovaným příspěvkem s názvem K potřebě myšlenky Tomáš Kubíček.⁸⁹ Vytyká Janouškovi, že svým příspěvkem diskuzi vlastně nikam neposouvá, třebaže taková očekávání v úvodu svého článku vzbuzuje. Kubíček především postrádá stěžejní myšlenku, vůči níž by se diskutující v kýženém dialogu mohli vymezovat, a tak precizovat svá stanoviska.

Relativně konkrétnější repliku píše Bohuš Balajka:⁹⁰ má za to, že kritik s velkým K, jak ho ve svém textu Janoušek evokuje, se už v přítomné době nemůže objevit, a i kdyby potenciálně existoval, „nezmohl by kulturní chaos“, který panuje. Balajka tvrdí, že tento chaos není jen stavem, ale „programově vytvářeným cílem“, který je nutný podle jeho „propagátorů a uskutečňovatelů“ (čímž Balajka s největší pravděpodobností míní hlavně Jiřího Kratochvila a také v Tvaru nedlouho předtím vystoupivší kritiky Jiřího Trávnička a Milana Exnera – viz následující kapitola), aby se připravily podmínky pro nastolení „čehosi nového“. Balajka, podobně jako ve svém dřívějším textu *Literatura, která si podřezává větev*, aneb *Nástup blábolismu*,⁹¹ zjevně kritizuje zejména literaturu experimentální a umělecky výbojnou, která je podle něj „nesrozumitelná“ a často postrádá elementární logiku; nepřímo se pak ohrazuje vůči kritice, která takovou literaturu přijímá. Přítomnou dobu, pro niž je podle něj příznačná obava před „jakoukoli ideologizací“ charakterizuje takto:

„Heslem dne je modernismus, jinakost, odlišnost od všeho, co se zdá mít hodnotu. Protože i všechny donedávna uznávané hodnoty se zpochybnily, převládá k nim averze. Je-li v současném světě zrelativizováno vše včetně pravdy, za niž se dosazuje prospěšnost, je-li zrelativizována i minulost, zbývá už málo záchytných jistot. Společnost je natolik atomizována, že nemůže vzniknout dohovor, řád světa a vesmíru je do té míry narušen, že se nelze dobrat žádných trvalých kritérií. Kritik pak může konstatovat stav, podávat deskripci, soudit nemůže.“

Názorově blízký Bohuši Balajkovi je v textu *Hledání současné kritiky* Robert Dohnal.⁹² Vyslovuje domněnku, že současná kritická praxe směřuje spíše k informování a popisu děl než k hodnocení a hierarchizování literatury. Podle Dohnala

89 KUBÍČEK, T. K potřebě myšlenky. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 21, s. 6.

90 BALAJKA, B. Opožděně s troškou do mlýna aneb Godot nepřijde. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 27/28, s. 6–7.

91 BALAJKA, B. *Literatura, která si podřezává větev*, aneb *Nástup blábolismu*. *Literární noviny*. 1992, roč. 3, č. 47, s. 4.

92 DOHNAL, R. *Hledání současné kritiky*. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 39–40, s. 7.

je to příznačné pro „dobu, v níž se vytratily jakékoli nepochybné cíle, jakákoli sjednocující scelování, a nahradilo je vědomí, že těžko může mít jakýkoli příběh, jakýkoli bod univerzální platnost“. Přiznaná pluralita vnímání podle Dohnala vede k převaze názoru, že, „nelze hodnotit; lze jen být otevřený, lze se jen snažit komunikovat“, což ovšem představuje velké nebezpečí devalvace kritiky. Takovou situaci v literární reflexi, ke které podle něj patří dojem, že kritice „nepřísluší přemýšlet o záměru, o vytčeném cíli autora“, Dohnal ostře kritizuje.

*

Zaměříme-li se na klíčové teze na sebe navazujících článků Pavla Janouška, Bohuše Balajky a Roberta Dohnala, které jsou ovšem odezvou i na některé další mezitím publikované příspěvky, vyplne, že se přes odlišné dílčí názory autoři v popisu soudobého stavu v podstatě shodují. Všichni diskutující mají za to, že se literární komunikace, a zvláště literárněkritická reflexe, ocitá v jisté paralýze způsobené nenadálou absencí obecných hodnot, jakož i velkou roztržštěností literární scény. Jak hlasy autorů, tak i kritiků v kontextu celku zaznívají příliš slabě a izolovaně, z čehož vyplývá, že se nemůže utvořit šířeji akceptovaný konsenzus. Všeobecné přesvědčení o nepřehlednosti české literatury i její reflexe tedy nadále trvá. Uvedení autoři se ovšem liší v hodnocení tohoto stavu: Balajka ho takřka en bloc odmítá, Dohnal upozorňuje na rozšiřující se nebezpečí relativizujícího přístupu některých kritiků, Janoušek bere stav jako daný a přes závěrečný apel o možném východisku spekuluje víceméně jen teoreticky a s nadsázkou; v tutéž chvíli se ovšem objevují i kritici, kteří nastalou situaci vítají a jsou připraveni se jí přizpůsobit (např. zmíněný Jiří Trávniček, Milan Exner aj.).

*

Polemika nad současnou literaturou a kritikou je v roce 1993 značně rozvětvená, mnohé z hlasů v ní často nereagují jen na bezprostředního předřečníka, ale na širší kontext diskuze, zejména na pronikání postmodernismu, a to jak ve smyslu reflektovaného tématu (obecně i v konkrétních literárních dílech), tak ve smyslu myšlenkového proudu poznamenávajícího hodnotová kritéria i styl některých kritiků. Proto je nutno vnímat jednotlivé příspěvky tak, že se do značné míry prostupují, doplňují a teprve ve své komplexnosti mohou vytvořit celistvější obraz dobové kritiky.

V období kolem roku 1993 nelze v kontextu zmíněných příspěvků opomenout zejména soustavné, do značné míry teoretizující metakritické úvahy Petra A. Bílka.⁹³ Ten se striktně vymezuje vůči údajně převažujícímu způsobu čtení děl jakožto

93 Konkrétně texty BÍLEK, P., A. Kocovina jako stav mezi jiným a stejným: Pár poznámek ke stavu literární kritiky na počátku 90. let. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 18, s. 6. a BÍLEK, P., A. Tři filipiky proti jevo-

svědectví či výpovědi o realitě, resp. vůči poměřování světa díla „empirií“, hledáním „předobrazů“ v realitě s následným posuzováním „správnosti“ a „adekvátnosti“ jejich textového ztvárnění. Současným kritikům vytyká neschopnost chápat dílo jako „fiktivní modelový svět, uspořádaný podle vlastních pravidel“. Podle Bílka stále přetrvává tendence „vztahovat dílčí motivické prvky nebo výchozí látkové struktury, které v rámci díla fungují jako dílčí výrazové prostředky s autonomní funkcí ‚označujícího‘ k reálným objektům, ke konkrétním fenoménům ‚označovaného‘, automaticky zasazovaného do sféry předmětnosti, ‚skutečnosti‘“.⁹⁴

Jinak řečeno: Bílek varuje před snahou chápat literární díla „doslovně“. Doslovnému čtení jako silně zakořeněnému trendu podle Bílka údajně odpovídá dobová konjunktura deníků, pamětí a rozhovorů nabízejících pohled „za“ sdělení, pohled, jak to „skutečně“ bylo. Podle Bílka by se mělo přísně rozlišovat mezi autorem jako psychofyzickou bytostí, „občanem“, a autorským subjektem jako „představou o autorovi“, kterou si na základě textové struktury vytváříme.⁹⁵

V návaznosti na to se Bílek řečnický ptá po relevantnosti v kritice aplikovaných kritérií:

„Jsme ovšem v literární kritice právi úsilí o zpětné (de-kódování) nalézání konceptů reality metodou, kdy jako výchozí předpoklad bereme fakt, že o světě víme své a že si jen tak mimochodem ověřujeme, zda dílo dané vizi ‚odpovídá‘? Děláme tím něco víc, než že správčujeme v archívu modelů, vytvořených buď na základě žité (V. Černý), nebo na podkladě dějin revokované (Typlt, Putna) zkušenosti?“⁹⁶

Podle Bílka by literární dílo mělo být spíše „výslednicí partnerského vztahu mezi textem a jeho vnímatelem, pokusem o sblížení dvou pohyblivých, ale nezměnitelných horizontů“. Podobně jako mnozí jiní pociťuje Bílek v soudobé kritice absenci vyhraněnějších kritických konceptů. Takový koncept podle něj neznamená pravidlo „poměřování jedním metrem“, ale fakt, že „jako institucionálně akceptovatelný [...] vnímatel by se měl kritik hodný toho jména vyznačovat jistou stabilitou [...] horizontu, jistým tematickým očekáváním, jistou stylizací co do vnímatelského typu“. V těchto bodech Bílek doplňuje svůj vstupní postulát o nutnosti „vyjít sebe

vému (aneb Hrst úvah metakritických): Janu Lopatkoví, na paměť. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 33–34, 37–38, s. 1, 4, 6.

94 BÍLEK, P., A. Kocovina jako stav mezi jiným a stejným: Pár poznámek ke stavu literární kritiky na počátku 90. let. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 18, s. 6.

95 Stejně jako Jiří Kratochvíl, ale i jiní, vidí Bílek příčinu zvýrazněné role autora, osobnosti, individuality zejména v přeceňování role a možností literatury v předcházejících obdobích české literatury, tj. od 19. století dosud; naše konstrukce literatury a přístup k ní se podle Bílka „po celá desetiletí budovala tvary a podoby s těžištěm mimo literární svět (= svět textů), ve sféře přesahů, odkazů, mimotextových postojů“ (tamtéž).

96 BÍLEK, P., A. Tři filipiky proti jevovému (aneb Hrst úvah metakritických): Janu Lopatkoví, na paměť. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 33–34, s. 4.

samého směrem k jinému“, který kritický soud nepochybně dynamizuje, stabilizačním požadavkem předvídatelnosti a čitelnosti kritické osobnosti.

Je ovšem také vysloven názor, že kritik ve svém soudu nakonec „jen“ předává, tedy měl by předávat, svědectví o individuální recepci:

„[...] kritika by měla nabízet diskurz na téma, jak jsem se pokoušel text číst, zživotnit, udělat z něho dílo, o co jsem se v nabídnuté textové struktuře opíral, co mi v aktu konstruování ‚mého‘ díla na podloží nabídnutého textu bránilo v dotváření jeho celku, co tuto práci rušilo a případně jí i definitivně zabránilo.“⁹⁷

Jak Bílek ve svých metakritických textech uvádí, namísto nějakého „definitivního poznání“ je třeba jako cíl literárněkritické praxe vidět spíš „průběžně se rozvíjející schopnost chápání“, k níž „lze snad směřovat i diskusí o tom, co se nám jeví jako elementární projevy nechápání“.

*

Ve svých metakritických úvahách se Petr A. Bílek připojil k názorům, které v otázce hledání nové kritické či spisovatelské autority nabízející čitelnou a obecněji sdílenou koncepci vyslovují své pochybnosti. Ty mu však nebrání v tom, aby prakticky přemýšlel o optimálním kritikovi jako o hodnotově vyhraněné konzistentní osobnosti, která vychází vstříc autorovi a jeho dílu, ovšem v elementárním nastavení zůstává svá. Bílek nechápe stávající, pro mnohé aktéry literární komunikace skutečně nezvyklou situaci jako přechodný, a tudíž prozatím stále nikoli „normální“ stav, ale jako faktickou podmínku pro tvorbu i její reflexi. Množství různorodých názorů pro něj, stejně jako některé další kritiky není příznakem nežádoucí krize literatury či kritérií, která dříve či později odezní nebo bude překonána, ale standardní polyfonii literární komunikace ve svobodných podmínkách.

Bílkův zejména soudobou anglosaskou literární teorií podložený apel na to, aby kritika zachovávala alespoň minimální empatii vůči posuzovanému dílu a chápala jej v jeho „jinakosti“, do velké míry souzní s nově se prosazující postmoderní tendencí (viz kapitola Kritika postmoderní). Zároveň je patrné, že jeho koncept v sobě obsahuje jisté napětí mezi inherentním určením kritiky kategorizovat (pokud ne přímo hierarchizovat) příslušné literární jevy a „postmoderní“ nechutí kohokoli a cokoli normovat. Dá se říct, že se Bílek snaží tyto principy sblížit. V jeho metakritice (ne však vždy v jeho tehdejší paralelní kritické praxi – srov. kapitola Kritické reflexe) se prosazuje spíše smířlivá, interpretativní cesta: účast, sdílení, porozumění a tolerance se mají stát nejen metodou, ale podle všeho i hlavním kritériem.

97 BÍLEK, P., A. Tři filipiky proti jevovému (aneb Hrst úvah metakritických): Janu Lopatkoví, na paměť. *Tvar*. 1993, roč. 4, č. 35–36, s. 6.

Resumé II

Myšlenka definitivního vyřešení nastalé situace (znovu)nalezením nějakého jednotícího principu v diskuzích kolem roku 1993 rozděluje kritickou obec: jedni si dokážou jeho potenciální existenci připustit a věří, že by skutečně zpřehlednil současný stav (např. Bohuš Balajka, Robert Dohnal, s velkou nadsázkou o něm hovoří Pavel Janoušek), jiní ho odmítají jakožto koncept ideální, představující přílišnou intervenci v kontextu literatury ve svobodných podmínkách (např. Jiří Kratochvil, Petr A. Bílek, ale i Jiří Trávníček a Milan Exner, jejichž stanoviska budou podrobněji představena v následující kapitole).

S poukazem na nutnost respektovat suverénní fikční svět díla se přitom – aspoň proklamativně – objevují výzvy/snahy opustit v kritice doposud převládající mimetický přístup (zejména Jiří Kratochvil, Petr A. Bílek), na druhou stranu nezanikají ani protichůdné hlasy poukazující na stále poměrně těsné sepětí literatury a reálného světa a neopouštějící myšlenku osobního ručení autora za své dílo (např. pojetí Milana Jungmanna, ale také, jak ukážeme dále, Martina C. Putny a později též okruhu kolem časopisu *Kritická Příloha Revolver Revue*). Tyto názory se výrazněji střetnou v následujícím období, zejména v tzv. sporech o autenticitu.

Jinak řečeno: v jádru diskuzí polarizujících literární kritiky i spisovatele de facto na dvě skupiny stojí především otázka autonomie umění (literatury), popřípadě tázání po míře této autonomie. Jde bez nadsázky o otázku kardinální, a to jak z hlediska tvůrců, tak z hlediska recipientů a interpretů: je tedy literatura výsostnou, vlastními pravidly „obdařenou“ sférou lidského duchovního života, anebo pouze odrazem, projevem či snad jakýmsi příznakem komplexnější společenské praxe? Má být nazírána zevnitř, s ohledem na její imanentní vývoj a svébytně organizovanou „strukturu“, nebo vždy kontextuálně, ve vztahu ke společensko-historickému tady a teď a nevyhnutelným „zaangažováním se“ v něm? Mají být díla primárně vykládána jako specifické modelové světy, anebo jako určitá svědectví či dokumenty o světě aktuálním, reálném? V 90. letech se tyto nadčasové otázky pro řadu aktérů literárněkritické diskuze nápadně aktualizují, přičemž pro mnohé z nich je v tomto ohledu rok 1989 jednoznačným bodem obratu k literatuře svébytné, konečně oproštěné od svých „speciálních“, a tudíž „nenormálních“ funkcí.

Tradice české literární vědy (a vůbec uměnověd) přitom v dané době poskytovala vzory, inspirace a argumenty pro obě pojetí. Dotyční kritici se mohli zhlédnout ve znovu rehabilitovaných textocentrických metodách pražského strukturalismu (jak z rukou jeho představitelů z 20. a 30. let 20. století, tak v pojetí jejich žáků a pokračovatelů), anebo naopak navazovat na široce zakořeněné situační a kontextové vnímání literatury, včetně specifického společenského určení. Zároveň čím dál intenzivněji do českého kontextu pronikaly další, v zahraničí již etablované přístupy (např. teorie fikčních světů, naratologie aj.), příklánějící se spíše k první cestě, tedy presumující určitou autonomii umění. V této souvislosti

je však současně nutné poznamenat, že v metakritických argumentacích i kritické praxi byly mnohé teorie a přístupy, ať už záměrně či nikoli, nejednou až překvapivě zploštěny: nebylo by např. složité dokázat, že (pražští) strukturalisté historické (mimoliterární, společenské) podmínky a vlivy zdaleka neignorovali,⁹⁸ přestože někteří z účastníků diskuze o literární kritice v 90. letech byli tvrdili opak.

Podstatná proměna literární kritiky je však od 90. let nesporná. Opouští se, i když nesnadno, zejména tzv. kult kritiky,⁹⁹ který měl své kořeny v autoritativních konceptech (a monumentálních dílech) osobností F. X. Šaldy, Arna Nováka, Václava Černého či Bedřicha Fučka, zatímco větší prostor dostávají otevřenější interpretativní přístupy, které se mohly inspirovat např. pracemi Milana Suchomela, Zdeňka Kožmína či třeba Josefa Vohryzka, ať už z 90. let, či z doby dřívější.¹⁰⁰ Tento trend, stejně jako prosazující se přesvědčení o definitivní autonomizaci literatury přitom značně podpořily i v 90. letech hojně diskutované myšlenky postmodernismu jakožto směru zřikajícího se představy lineárního vývoje ve prospěch přijetí paralelní koexistence různých a různorodých jevů.

98 Srov. např. MUKAŘOVSKÝ, J. *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*. Praha, 1936 či VODIČKA, F. *Struktura vývoje: studie literárněhistorické*. Praha: Odeon, 1969, s. 25 aj.

99 Pojem Jiřího Zizlera; kult kritiky se podle něj v českém prostředí vyvíjí již od 90. let 19. století (HRUŠKA, P. a kol. *V souřadnicích volnosti: česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008, s. 21).

100 Všem uvedeným kritikům navíc v polovině 90. let vycházejí výběrové soubory jejich literárněkritických textů (viz KOŽMÍN, Z. *Studie a kritiky*. Praha: Torst, 1995; SUCHOMEL, M. *Co zbylo z recenzenta: (literární kritika 1954–1994)*. Brno: Vetus Via, 1995; VOHRÝZEK, J. *Literární kritiky*. Praha: Torst, 1995).